

УДК 303.1 +303.62 +316.64+316.356.4

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МАСОВИХ ОПИТУВАНЬ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СТАВЛЕННЯ ДО ІНОЕТНІЧНИХ ГРУП

О. П. Шестаковський

ДУ “Інститут економіки та прогнозування” НАНУ,
вул. Панаса Мирного, 26, каб. 507, м. Київ, Україна, 01011,
o.shest@gmail.com

У статті розкрито особливості, принципи та обмеження використання масових опитувань при дослідженні ставлення до іноетнічних груп. Особливості структуровані на кількох рівнях. Теоретичний рівень побудовано навколо поняття етнічної установки і його специфіки. Методологічні проблеми розкриті окремо щодо самого методу, вибірки, опитувальника та ситуації інтерв’ю. Додатково розглянуто метаконтекст дослідження, який може впливати на його результати.

Ключові слова: Методологія соціологічного дослідження, міжетнічні стосунки, опитування, міжетнічні установки.

Розкриття теоретичних та методологічних особливостей емпіричного вивчення міжетнічних відносин є *актуальним* з таких міркувань. Осердям міжетнічних стосунків виступають ті або інші форми взаємного ставлення різних етнічних груп та їхніх представників, те, що Г. Солдатова називає “етнічними образами” [1, с. 64]. У вивченні міжетнічних стосунків в Україні – отже, і ставлень до іноетнічних груп, існує потреба як наукова, оскільки ми знаємо про них недостатньо; так і практична – для підтримки міжетнічної толерантності та запобігання конфліктам.

Емпіричне вивчення міжетнічних ставлень в Україні не завжди знаходиться на належному рівні. Нестача методологічної обґрунтованості даних робить проблематичними як адекватність теоретичних побудов, так і достовірність практичних висновків. Зокрема це стосується опитування як найпоширенішого методу в українській соціології.

Подібну проблематику вже досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці. Широкі коло методологічних та методичних особливостей етносоціологічного дослідження розглядали Ю. Арутюнян, Л. Дробіжева, А. Сусоколов, Т. Рудницька та ін. [2; 3; 4]. Ставлення до представників інших етнічних груп мають соціально-психологічну природу *par excellence*, отже, необхідно залучати напрацювання етнопсихології. Вартими уваги, насамперед, є роботи Г. Солдатової [1], В. Павленка та С. Тагліна [5]. Узагальнення досвіду емпіричного дослідження етнічної проблематики методами соціогуманітарних дисциплін містяться у роботах В. Середи [6] та З. Сікевич [7]. Серед зарубіжних (передусім американських) дослідників, які звертали увагу на методологію дослідження міжетнічних установок, назвемо колективні роботи за редакцією Д. Албаррасіна та ін. [8], С. Оскампа і П. Шульца [9], М. Шоу і Дж. Райта [10], книги Р. Брауна [11] та Г. Ерліха [12].

Водночас ці роботи не покривають повністю методологічних потреб соціологічного вивчення міжетнічних установок, оскільки створювалися для вирішення інших завдань. Більшість зазначених робіт не враховують специфіки соціологічних масових опитувань порівняно з психологічними дослідженнями. По-друге, у більшості з них центральними концептами є “етнічність” або “етнічна ідентичність” досліджуваних, а не їхнє ставлення до іноетнічних груп.

Отже, *проблема*, яку намагаємося розв’язати у цій статті – відсутність стислого та максимально повного опису особливостей методології дослідження міжетнічних ставлень методом масового кількісного опитування в умовах соціологічного дослідження.

Зазначені методологічні особливості було структуровано так:

1. Теоретичні засади – особливості, обумовлені *предметом* дослідження.
2. Методологія та методика використання *методу* – масового опитування.
  - Переваги та обмеження методу опитування у контексті етносоціологічного дослідження.
  - Особливості побудови вибірки.
  - Особливості складання інструментарію.
  - Особливості взаємодії в ситуації інтерв’ю.
3. Характеристики метаконтексту дослідження, що виходять за безпосередні межі дослідження, але можуть впливати на отримані дані або їх інтерпретацію.

1. Теоретичні засади

Теоретичні засади стосуються поняття етнічної установки та певних теоретичних імплікацій.

Поняття етнічної установки та його центральність. Етнічну установку (*attitude*) можна визначити як соціально-психологічну установку – тобто “схильність реагувати у сприятливий чи несприятливий спосіб стосовно певного об’єкта” [9, с. 9], яким у нашому випадку є етнічна група або її окремі представники. Існує багато різних визначень соціальної установки, отже, і концептів, що на ній базуються (огляд визначень та подальші покликання можна знайти у [8; 9]; у вітчизняній науці – у [13]). Проте вони, так чи інакше, вважають її оціночним відношенням, яке є підставою поведінки. Тому вказане поняття здатне задати спільну термінологічну рамку дослідження свідомого виміру міжетнічних стосунків.

Різні автори оперують відмінними концептами, котрим часто не вистачає чіткого визначення і які не зводяться один до одного. Серед них такі, як (ін)толерантність [14], ксенофобія [15], етнічні стереотипи [16], упередження [17], етноцентризм [18], нетерпимість [19], міжетнічна напруженість [1], расизм, дискримінація [20] тощо. Повний перелік авторів, так само як і докладне дослідження їхніх концептів, виходить за межі нашої роботи.

У більшості випадків автори апелюють до більш-менш стійких утворень свідомості, основою яких є когнітивне відображення іншої етнічної групи та її окремих представників. Відображення може поєднуватися з оцінкою та почуттями, а цей комплекс – виступати основою для міжетнічних стосунків, зокрема у формі поведінки. Тобто ці концепти дуже часто можна представити як етнічні установки або їхні окремі компоненти.

Часом це неможливо зробити – наприклад, дискримінація означає власне дію, а не схильність, толерантність може тлумачитися як цінність або норма, напруженість – як характеристика стосунків між народами. У цьому випадку (негативні) етнічні установки можуть досліджуватися як висхідний феномен, який за конкретних умов приводить до дії, (не)дотримання норми, певної форми стосунків.

Тому поняття етнічної установки слід визнати родовим для більшості інших понять, що означають утворення свідомості, котрі відображають етнічно інших. Це поняття поєднує в собі досить чітке загальне визначення разом з можливістю бути уточненим під час конкретного дослідження. До того ж, воно придатне для числового вимірювання, з огляду на історію своєї квантифікації.

Відносна автономність установки та поведінки, а також окремих компонентів установок. Наявність упередженого ставлення, стереотипів щодо етнічної групи може підвищувати ймовірність ворожих або дискримінуючих дій стосовно неї, але з різних причин [12] зовсім не обов'язково до них призводить. “Парадокс Ла-П'єра” [21] залишається хрестоматійним прикладом подібної неузгодженості між вербальною установкою та поведінкою.

Те ж стосується і компонентів самої установки. Проте не завжди вони можуть бути тісно пов'язаними між собою. Зокрема, А. Айзен та М. Фішбайн показали, що когнітивні оціночні судження часто слабо корелюють зі схильностями до дій, отже, і з поведінкою [22].

Тому перед висновками про стан міжетнічних стосунків та поширеності відповідної поведінки на основі досліджень етнічних установок та стереотипів необхідно переконатися, що між ними справді існує сильний зв'язок.

Обмеженість теоретичних інтерпретацій. Використання поняття установки в її соціально-психологічному розумінні обмежує застосування концепцій, які по-іншому уявляють природу свідомості людини, процесів, що в ній відбуваються, та її зв'язків із соціальною реальністю, так, що поняття установки в них не вписується. Зокрема, це стосується дискурсивних концепцій свідомості (наприклад, Е. Лакло та Ш. Муфф [23]).

З іншого боку, з поняттям етнічних установок можуть бути сумісні концепції етнічності, згідно з якими остання тією чи іншою мірою конструюється у свідомості людей. Етнічна установка виникає у процесі міжгрупової взаємодії [11], що одночасно формує етнічні кордони через усвідомлення відмінностей [24] і далі впливає на утворення етнічних ідентичностей.

Міждисциплінарність. Як було зазначено, етнічна установка за своєю природою обумовлена особливостями людського сприйняття і процесами міжгрупової взаємодії, а також певними особистісними характеристиками [9; 11]. Тому без відповідних знань соціальної психології і психології особистості соціолог не зможе їх адекватно описати і пояснити. Бажаним є також залучення матеріалів етнології, антропології, культурології, історії та інших дисциплін, які вивчають міжетнічні стосунки [1, с. 166], котрі поміщують етнічні установки у ширший контекст. Тому міждисциплінарність для соціолога, який вивчає установки, є необхідністю, а не стандартною методологічною мантрою. Також варто залучати до свого проекту фахівців із суміжних дисциплін [1, с. 176].

2. Методологія та методика масового опитування

Другий рівень пов'язаний з особливостями та обмеженнями зазначеного методу з урахуванням етнічної проблематики¹. Вони стосуються його принципових вад та переваг, вибірки та формулювання запитань.

2.1. Обмеження методу опитування. Його очевидними перевагами є те, що він дозволяє дати досить швидко, масштабну (в тому числі у межах суспільства або кількох суспільств) і водночас репрезентативну оцінку стану упереджень. Він гнучкий з точки зору тем та проблем, котрі можна вивчати, і дає можливість давати кількісну оцінку тією мірою, наскільки досліджувані явища можуть бути квантифіковані. Іншою перевагою є те, що опитування дозволяє визначити вплив на установки макросоціальних факторів: соціальної мобільності, класового, освітнього або іншого статусу, етнічної приналежності, демографічних факторів тощо.

Водночас опитування має низку обмежень можливостей вивчення окремих видів і аспектів етнічних установок та їхніх чинників. Принциповим є те, що опитування вимірює тільки вербальні установки. Вони є усвідомленими та контрольованими, часто під впливом соціальних норм. Проте психологічні експерименти свідчать, що автоматичні реакції, невербальні прояви, поведінка в умовах послабленого соціального контролю можуть суттєво відрізнитися від декларованих ставлень і бути більш упередженими [11, с. 209]. Це не свідчить про загальну невалідність опитування, адже поведінка індивіда часто визначається якраз вербальними установками. Але в будь-якому разі зв'язок між установками та поведінкою в різних умовах, а отже, і даними опитувань, є нелінійним та складнішим, ніж може здаватися.

Окремі форми установок можуть слабо фіксуватися внаслідок невідповідності соціальним нормам. Зокрема, проблематично під час опитування виміряти поширеність екстремальних упереджень, наприклад, підтримку знищення, депортації, застосування насильства. Подібні заходи можуть широко схвалюватися лише у суспільстві, яке знаходиться на межі відкритого міжетнічного конфлікту або вже поза нею. *Те саме стосується підтримки менш радикальних, але все одно дискримінаційних дій*, наприклад, відмов на підставі етнічної приналежності брати дитину у дитсадок, надавати роботу або здавати житло, або виявів зневаги загалом. Підтримка такої поведінки може бути більш розповсюджена, ніж екстремістські дії [25], але розроблення методик отримання репрезентативних даних про неї залишається актуальним дослідницьким завданням.

За допомогою опитування складно вивчати інституційні чи організаційні форми реалізації етнічних установок, зокрема, міжетнічних упереджень. Наприклад, можна з'ясувати, що 5% опитаних не бажали б допускати в Україну іноземних студентів. Одна справа, якщо ці 5% рівномірно розподілені у суспільстві і не мають зв'язків між собою. Інша справа, якщо вони організовані у суспільний рух і намагаються впливати на державну політику і мас-медіа. Ці гіпотетичні приклади являють полярні форми підтримки негативних етнічних установок. Зрозуміло, що вони мають різний ступінь суспільної небезпеки. Але локалізувати ці форми, особливо якщо вони ще не стали масовими, за допомогою одного опитування дуже складно.

¹ Передбачається, що загальні вимоги до опитування і його інструментарію відомі читачеві.

Нарешті, цим методом *складно вивчити вплив психологічних факторів на етнічні установки*. Невротичність, агресивність, довіра тощо впливають на рівень негативних етнічних установок [26]. Але для визначення їхнього рівня часто потрібно використовувати об'ємні психологічні тести або проективні методики, що майже неможливо в умовах масових опитувань.

2.2. Вибірка. У результаті використання статистично репрезентативної ймовірнісної вибірки, особливо якщо опитування всеукраїнське, *практично неможливо оцінити упередженість невеликих етнічних груп*. Причому останні часто є важкодоступними шляхом поквартирних чи вуличних опитувань і водночас виступають об'єктами підвищеного упередженого ставлення: роми, азербайджанці, “нетрадиційні мігранти” з країн Азії та Африки тощо. Тобто без їх урахування картина міжетнічних ставлень суспільства буде неповною.

Існують способи підвищення представництва етнічних меншин у вибірці [3]. До них належать: (1) метод “фільтра”, коли опитують масив респондентів, настільки більший обсягом за стандартний, наскільки це треба для представництва певної етнічної групи; (2) методи цільового добору. До останніх можна віднести метод “снігової кулі”; використання методології RDS (*respondent-driven sample*), яка, по суті, є поліпшенням попереднього методу і дає можливість кількісних оцінок для важкодоступних груп; і рекрутування через організації, якими можуть бути національно-культурні центри, земляцтва, НГО, які працюють з нелегальними мігрантами тощо.

Вказані процедури також мають недоліки, які можуть вплинути на якість дослідження. Як було вказано у [6], вони можуть робити дослідження суттєво дорожчим. Методи цільового добору передбачають, щоб етнічна група утворювала принаймні локальну спільноту, оскільки потребують мережі безпосередніх зв'язків між її представниками або наявності представницької організації. Серед відібраних таким чином груп можливі систематичні зсуви, які важко оцінити, оскільки вибірка дуже залежить від первинних респондентів (у випадку “снігової кулі” та RDS) або рекрутерів (у випадку відбору через національно-культурні центри). До того ж ймовірно, що серед респондентів частка активних представників буде вищою, ніж у середньому по групі, що вплине на розподіл відповідей на окремі запитання.

Для повноти згадаємо також відбір представників етнічної групи за непрямими ознаками (наприклад, за прізвищем) [3] або використання даних державного реєстру, наприклад, РАГСів [6, с. 113]. Проте використання цих методик є ще більш обмеженим через нестрогу відповідність, неповноту та складність доступу.

2.3. Особливості побудови інструментарію. Доцільно *з'ясувати релевантність теми для респондента*. Якщо респондент майже ніколи не розмірковує на тему міжнаціональних стосунків, не звертає уваги на етнічну приналежність оточуючих, не вирізняє досліджувані етнічні групи (наприклад, корейців від китайців), не має досвіду контактів з ними, то є небезпека виміряти не реальне ставлення (наприклад, до корейців), а дослідницький конструкт.

По-перше, варто перевірити, чи збігається категоризація людей на етнічні/національні групи у дослідників і респондентів. У зв'язку з цим було б корисним попереднє “мапування” етнонаціональних категорій у масовій свідомості перед тим як визначати ставлення до них, але нам невідомі подібні дослідження в Україні. По-друге,

установки щодо певних груп можуть бути відсутніми. Варто задавати запитання, щоб переконатися у їх наявності [7, с. 175].

Небажано обмежуватися одним-двома запитаннями про загальне ставлення до представників етнічної групи. Причиною є комплексність етнічних установок. Вважається, що в складі установок можна виділити такі компоненти, як когнітивний, афективний та конативний, чи навіть більше, і вони можуть бути відносно автономними [8; 9]. Етнічні установки можуть відрізнятися залежно від об'єктів ставлення, сфери і характеру міжетнічної взаємодії [3]. Соціальна дистанція може виділятися в окремий вид установок [9]. Етнічні установки можуть набувати різних форм (про сучасні форми упереджень див. [11]) і просто мати різну інтенсивність [10]. Очевидно, що запитання на кшталт “Як Ви ставитеся до людей іншої національності?” з відповідями “позитивно”/ “нейтрально”/ “негативно” [27, с. 41] не здатне на такі розрізнення¹.

Натомість *слід використовувати шкальні методики з кількох пов'язаних запитань, оскільки вони можуть бути чутливі до якісних та кількісних відмінностей між установками та їхніми елементами. Серйозне дослідження передбачає кропітку роботу над шкалами: від аналізу існуючих уявлень про структуру ставлень до проведення низки методичних досліджень. Огляд існуючих методик конструювання шкал та відповідних рекомендацій можна знайти у [8; [10]. Питання їхньої надійності та валідності є особливо актуальними, оскільки тематика дослідження є чутливою, а оприлюднені результати можуть мати серйозні суспільні наслідки. У випадку використання культурно специфічних шкал, сконструйованих в іншому суспільстві, їх модифікація або адаптація є окремим дослідницьким завданням [1, с. 173].*

Наявність серед варіантів відповідей проміжних, нейтральних пунктів є додатковою рекомендацією при розробці шкал та окремих питань [12]. Йдеться про варіанти на кшталт “однаковою мірою підтримую та не підтримую”, можливості обрати “важко відповісти”. Без цих пунктів відповіді респондентів загалом будуть більш радикалізованими, ніж справжні ставлення.

Використання контрольних запитань, комбінування відкритих та закритих запитань. Існує точка зору, що відкритим та проєктивним запитанням в етносоціологічних дослідженнях часто треба надавати перевагу [7, с. 165]. Проте завдання, заради яких, на думку З. Сікевич, треба їх використовувати, набагато краще вирішуються застосуванням якісної дослідницької методології.

Крім того, такі запитання ставлять свої практичні проблеми, особливо на загальнонаціональних вибірках. По-перше, багато відповідей на відкрите запитання з великим логічним обсягом будуть неповними з низки причин і навряд чи достатньо розкриють структуру ставлень. По-друге, відповіді на відкриті запитання складніше квантифікувати, ніж шкальні запитання. По-третє, якщо під проєктивними мати на увазі невербальні методики (наприклад, ТАТ), то вони можуть бути ще більш “культурно”

¹ Наприклад, *ВЦИОМ* проводить моніторинг етнічних симпатій та антипатій росіян. На закриті запитання “Якщо у Вас викликають роздратування, неприязнь представники окремих націй та народів, з чим це більшою мірою пов'язано” близько половини опитаних принаймні з 2004 року стабільно дають відповідь “Важко відповісти” [28]. Очевидно, запитання погано виконує свою функцію отримання інформації.

залежними, ніж вербальні запитання [5, с. 164]. Нарешті, відкриті запитання та багато проєктивних методик вимагають більше кваліфікації, часу та зусиль для свого аналізу, що буває критичним для прикладних досліджень.

З іншого боку, погодимося із З. Сікевич, що доцільно використовувати контрольні запитання, щоб уточнити відповіді на основні або перевірити їхню релевантність та актуальність для респондентів [7, с. 165]. Тут комбінація відкритих та закритих запитань стане в нагоді.

2.4. Ситуація інтерв'ю. На думку З. Сікевич, *анкетування є доцільнішим, ніж використання face-to-face інтерв'ю* [7, с. 164]. У такому разі вплив присутності інтерв'юера на відповіді респондента може бути нижчим, враховуючи, що респондент може нітитися, відповідаючи інтерв'юеру. Остаточо сказати щодо подібного впливу мали б методичні експерименти.

Опитування має проходити мовою, рідною для респондента, або тією, котрою він вільно володіє. Інакше дані можуть бути менш достовірними через незрозуміння запитань або тому, що респондент буде сприймати інтерв'юера як чужинця. Тому запитальники бажано складати на всіх основних мовах цільової групи, серед якої проходить опитування.

Перекладаючи, необхідно звертати увагу не тільки на лексичну, а й на смислову відповідність, щоб зміст понять та ситуацій після перекладу залишався тим самим та мав близьке культурне значення. Одним із популярних та ефективних способів перевірки є зворотній переклад [3]. У випадку шкальних методик має здійснюватися не простий переклад, а адаптація [1, с. 175].

Якщо використовується запитальник на нерідній мові, варто перевірити рівень її знання респондентом, щоб урахувати його під час аналізу [7, с. 169]. Використання перекладача є дуже небажаним і доцільне лише у рідких випадках [3, с. 263].

Бригади інтерв'юерів у поліетнічних регіонах бажано формувати з людей різних представлених там національностей. Варто залучати інтерв'юерів з усіх основних етнічних груп, представлених у цій місцевості, та відстежувати можливий вплив цього чинника на отримані дані. Інтерв'юерам, що належать до тієї ж національності, що і респондент, дають більш “етноцентричні” відповіді [3]. Залишається нез'ясованим, чи є такі відповіді більш достовірними, чи вони дають протилежний зсув. Також Ю. Арутюнян та інші доречно зауважують, що серед інтерв'юерів не повинно бути людей, які пристають на крайні позиції з питань етнічної політики та культурного розвитку народів [3].

Інтерв'юери мають пройти додатковий інструктаж щодо основних норм поведінки серед іноетнічних респондентів і прагнути їх дотримуватися. Нехтування цією рекомендацією може привести до відмови відповідати або до відповідей, які, на думку респондента, від нього очікують [3]. Якщо дослідження проводиться серед представників етносу з дуже відмінною культурою, доцільно ознайомити інтерв'юерів з нею, основними фактами історії етносу, поточної етнополітичної ситуації.

Особливо актуальними можуть бути гарантія анонімності індивідуальної відповіді, з огляду на проблематику дослідження [7, с. 164]. За необхідності можливе використання форм поінформованої згоди.

3. Метаконтекст дослідження

Оцінка якості дослідження етнічних установок буде неповною без урахування зовнішніх чинників, здатних впливати на дані та їх інтерпретацію.

Етнічна та соціальна позиція дослідника. Проблема впливу дослідника на результати етносоціологічного дослідження зазвичай приймає форму дискусії щодо переважності позиції “інсайдера” (належить до досліджуваної групи) або “аутсайдера” (не належить до неї)¹. Дослідження етнічних установок може виходити за межі цієї дихотомії, оскільки одночасно має стосунок щонайменше до двох етнічних груп, а міжетнічні упередження у суспільстві взагалі можуть виходити за їх межі.

На процес та результати дослідження може впливати те, до якої групи дослідник належить (титильна нація, етнічна більшість, меншина тощо, чи належить він до однієї з груп, серед яких проводиться дослідження); як він себе з нею ідентифікує, яким бачить її положення у суспільстві, у тому числі у порівнянні з положенням інших етнічних груп, чи розділяє її цінності та норми. Крім того, дослідник теж може солідаризуватися з певними етнічними упередженнями і вважати їх виправданими. Іншою може бути ситуація, коли дослідник належить до іншого суспільства і є тотальним “аутсайдером”, але це теж накладає відповідний відбиток на інтерпретацію результатів.

Урахування впливу позиції дослідника та його зменшення можливе в тій мірі, наскільки він здатен відрефлексувати ці настанови і абстрагуватися від них, а також від його загального рівня міжкультурної компетентності.

Іншим способом є залучення до дослідження фахівців, які є представниками інших етнічних груп [1, с. 173]. Очевидно, що представництво етнічної групи має бути пов'язане з дослідженням: або вагома частка респондентів належать до неї, або певна етнічна група є поширеним об'єктом упереджень попри свою малу чисельність.

Локальний контекст. Спектр чинників, що впливають на формування і динаміку етнічних установок, може суттєво варіювати між суспільствами чи всередині одного суспільства. Тому треба завжди враховувати соціокультурний контекст (цінності, норми, уявлення, практики тощо) як при плануванні опитування, так і під час інтерпретації отриманих даних. Фонові події, які відбувалися невдовзі або під час дослідження і можуть мати етнічне забарвлення, також можуть справляти вплив. Причому може виникати необхідність знати місцеву специфіку в її історичному розвитку. Так, розуміння окремих сучасних форм упереджень до афроамериканців у США неможливе без розгляду політики афірмації, що мала місце кількадесят років перед тим [11].

Особливої важливості врахування метаконтексту набуває під час крос-культурних опитувань [1, с. 178; 6, с. 111], коли інструментарій може мати різну валідність для різних культур і схожі відповіді або поведінка можуть свідчити про різні установки.

Висновки

Ми структурували і розглянули методологічні особливості використання масових опитувань при дослідженні міжетнічних ставлень як етнічних (соціально-психологічних) установок. Докладно ми зосередили увагу на характеристиках самого методу і рекомендаціях щодо його використання: загальних особливостях, формуванні

¹ Основні аргументи “за” і “проти” кожної позиції стисло та змістовно викладені у [6, с. 114].

вибірки, складанні інструментарію та проведенні інтерв'ю. Було також приділено увагу теоретичній специфіці і чинникам метаконтексту дослідження.

Стаття не дає відповідей на всі можливі запитання щодо методології опитування при вивченні міжетнічних ставлень. Сподіваємося, подальші дослідження і методичні експерименти допоможуть дослідникам українського суспільства їх знайти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Солдатова Г. У.* Психология межэтнической напряженности / Солдатова Г. У. – М. : Смысл, 1998. – 389 с.
2. *Этносоциология: цели, методы, некоторые результаты исследования* / [Ю. В. Арутюнян, Л. М. Дробижева, В. С. Кондратьев, А.А. Сусоколов]. – М., 1984.
3. *Арутюнян Ю.В.* Этносоциология : учебное пособие для ВУЗов / Ю. В. Арутюнян, Л. М. Дробижева – М., 1998. – 271 с.
4. *Рудницкая Т. Н.* Некоторые методологические проблемы эмпирических исследований в этносоциологии / Т. Н. Рудницкая // Проблемы розвитку соціологічної теорії. – К., 2001. – С. 209–212.
5. *Павленко В. М.* Етнопсихологія : навч. посібник / В. М. Павленко, С. О. Таглін – К. : Сфера, 1999. – 408 с.
6. *Середя В. В.* Етносоціологія : навчальний посібник / В. В. Середя. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 160 с.
7. *Сикевич З. В.* Социология и психология национальных отношений : учебное пособие / З. В. Сикевич. – СПб., 1999. – 203 с.
8. *The handbook of attitudes* / [ed. by D. Albarracín, B. T. Johnson, & M. P. Zanna] – London, 2005.
9. *Oskamp S.* Attitudes and opinions / by Stuart Oskamp, P. Wesley Schultz. – [3rd ed.]. – Mahwah, New Jersey, – 2004.
10. *Shaw M. E.* Scales for the measurement of attitudes / Marvin E. Shaw, Jack M. Wright. – New York : McGraw-Hill, 1967. – XXI. – 604 p.
11. *Brown R.* Prejudice: Its Social Psychology / R. Brown. – Oxford : Blackwell Publishing, 1995. – XV. – 319 p.
12. *Ehrlich H. J.* The Social Psychology of Prejudice : A Systematic Theoretical Review and Propositional Inventory of the American Social Psychological Study of Prejudice / Howard J. Ehrlich. – New York : Wiley, 1973. – XII. – 208 p.
13. *Психологія особистості : словник-довідник* / за ред. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К. : Рута, 2001. – 320 с.
14. *Гараджа В. И.* Толерантность как социальный феномен / В. И. Гараджа // Ломоносовские чтения 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до сайту : <http://lib.socio.msu.ru/l/library?e=d-000-00---0lomon--00-0-0-0prompt-10---4-----0-11--1-ru-50---20-about---00031-001-1-0windowsZz-1251-00&a=d&c=lomon&cl=CL3.1&d=HASHf7d9b1619274e7fa4af6bf.9>
15. *Hjerm M.* Education, Xenophobia and Nationalism : A Comparative Analysis / M. Hjerm // Journal of Ethnic and Migration Studies. – 2001. – Vol. 27 (1). – P. 37–60.
16. *Етносоціологія : терміни та поняття : навч. посібник* / [Євтух В.Б., Трошинський В.П., Галушко К.Ю. та ін.]. – К. : Видавництво УАННП “Фенікс”, 2003. – 280 с.
17. *Pettigrew T. F.* Prejudice. Selections from the Harvard encyclopedia of American ethnic groups / Thomas F. Pettigrew, George M. Fredrickson, Nathan Glazer. – Belknap Press, 1982. – 127 p.

18. *LeVine R.* Ethnocentrism: theories of conflict, ethnic attitudes, and group behavior / Robert A. LeVine, Donald T. Campbell. – New York : Wiley, 1971. – IX. – 310 p.
19. *Кроз М. В.* Социально-психологические и правовые аспекты ксенофобии / М. В. Кроз, Н. А. Рагинова. – М. : Academia, 2005. – 52 с.
20. *Santa Cruz H.* Racial Discrimination / Hernan Santa Cruz. – [rev. and updated version]. – New York : United Nations. – 1977. – XVI. – 284 p.
21. *LaPiere R. T.* Attitudes vs actions / R. T. LaPiere // *Social Forces*. – 1934. – №13. – P. 230–237.
22. *Fishbein M.* Belief, attitude, intention, and behavior : An introduction to theory and research / M. Fishbein, I. Ajzen. – Reading, MA : Addison-Wesley. – 1975.
23. *Йоргенсен М. В.* Дискурс-анализ. Теория и метод / М. В. Йоргенсен, Л. Филлипс. – Харьков : Гуманитарный центр. – 2004. – 352 с.
24. *Barth F.* Introduction / Fredrik Barth // *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. – Bergen : Universitetsforlag and Boston : Little, Brown & Co. – 1969. – P. 9–38.
25. Ксенофобія в контексті поліетнічності українського суспільства. Результати соціологічного дослідження. / [Д. О. Кобзін, Р. В. Шейко, О. А. Мартиненко, Ю. Л. Белоусов]. – Харків, 2008. – 43 с.
26. *Bagley C.* Racial Prejudice, Individual and Society / Christopher Bagley, Gajendra K. Verma. – Eng. : Saxon House, – 1979. – 235 p.
27. *Паніна Н.* Щодо застосування шкали соціальної дистанції у дослідженнях національної толерантності в Україні / Н. Паніна // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2003. – №4. – С. 21–43.
28. ВЦИОМ. Пресс-выпуск №1498. Этнические симпатии и антипатии россиян [Электронный ресурс]. – Режим доступа до джерела : <http://wciom.ru/novosti/press-vypuski/press-vypusk/single/13515.html>.

Стаття надійшла до редколегії 12.05.2012

Прийнята до друку 25.06.2012

CHARACTERISTICS OF MASS SURVEY AS INSTRUMENT OF RESEARCH OF ATTITUDES TOWARDS ETHNIC OUT-GROUPS

O. Shestakovskiy

*Institute for Economics and Forecasting, Ukrainian National Academy of Sciences,
Panasa Myrnoho Str., 26, Kyiv, Ukraine, 01001,
o.shest@gmail.com*

An article exposes characteristics, principles and restrictions of mass surveys usage for studies of attitudes to ethnic out-groups. The characteristics are structured in several levels. Theoretical one is based on ethnic attitude notion and its specifics. Methodological problems are separately described for the method itself, sampling, questionnaire and interview situation. The meta-context of the survey that can also affect its results is additionally considered.

Key words: sociological research methodology, ethnic relations, survey, ethnic attitudes.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ МАССОВЫХ ОПРОСОВ ДЛЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ОТНОШЕНИЯ К ИНОЭТНИЧНЫМ ГРУППАМ

А. П. Шестаковский

*Институт экономики и прогнозирования Национальной академии наук Украины,
ул. Панаса Мирного, 26, каб. 507, г. Киев, Украина, 01011,
o.shest@gmail.com*

В статье раскрываются особенности, принципы и ограничения использования массовых опросов при исследовании отношения к иноэтничным группам. Особенности структурированы на нескольких уровнях. Теоретический уровень построен вокруг понятия этнической установки и его специфики. Методологические проблемы раскрыты отдельно касательно самого метода, выборки, вопросника и ситуации интервью. Дополнительно рассмотрен метаконтекст исследования, который может влиять на его результаты.

Ключевые слова: методология социологического исследования, межэтнические отношения, опросы, межэтнические установки.